

PRÍLIŠ RADIKÁLNY?

Vývinovo-psychologický pohľad na proces stávania sa dospelým: význam sociálneho a osobnostného rozvoja v škole

Lenka Sokolová

Miroslava Lemešová

Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Katedra psychológie a patopsychológie

Vyžiadaná prednáška na podujatí Nové výzvy a potreby globalizovaného sveta vo vzdelávaní – Ako odpovedať v škole na niektoré aktuálne témy, ktoré sa konalo 27.10.2016 na pôde ŠPÚ.

Deti a dospelávajúci sa v jednotlivých fázach svojho vývinu stretávajú s hodnotami a normami prezentovanými dospelými. Na začiatku ich prijímajú nekriticky, neskôr o nich začínajú stále viac uvažovať a zaujímajú k nim vlastný, často radikálny postoj. Je to prirodzená súčasť vývinu a budovania vlastnej identity. Úlohou rodičov i školy je pomôcť deťom a dospelávajúcim prekonať neistotu spojenú s osamostatňovaním a hľadaním vlastnej identity a ukázať pestrosť ciest, ktorými sa môžu vybrať. Práve tento cieľ by malo napĺňať učenie smerujúce k sociálnemu a osobnostnému rozvoju v škole.

Nastal čas zmeniť uhol pohľadu?

V odborných, laických aj mediálnych diskusiách často zaznieva výzva na boj proti radikalizácii a extrémizmu v postojoch a správaní dospelávajúcej generácie. Domnievame sa, že efektívnejšie ako bojovať, je usilovať sa porozumieť tomu, prečo a ako sa tieto postoje formujú a následne k nim ponúkať alternatívy.

Radikálne konanie je také, ktoré smeruje k odhaleniu nejakého problému (Ušiak & Nečas, 2010) alebo k spoločenskej zmene. **Extrémne** je v širšom zmysle niečo hraničné, okrajové, v užšom zmysle správanie, ktoré sa snaží narušiť alebo odstrániť spoločenský poriadok (Ušiak & Nečas, 2010). Čo konkrétne je radikálne alebo extrémne určuje spoločenský konsenzus a v niektorých prípadoch aj legislatívna norma. Takéto normy sa líšia vertikálne naprieč historickými epochami aj horizontálne naprieč kultúrami. Čo bolo kedysi v našej kultúre vnímané ako „radikálne“, môže byť dnes akceptovateľné (napr. obliekanie a úprava zovňajšku), či dokonca žiaduce (napr. práva žien či niektorých rás a etník). Ako majoritná spoločnosť sa obvykle striktnie vymedzujeme najmä voči takým postojom, ktoré môžu potenciálne ohroziť naše práva, naplnenie našich osobných potrieb a cieľov (napr. migráciu môžeme vnímať ako ohrozenie národnej identity alebo zvýšené riziko nedostatku pracovných miest či vyššej kriminality). Práve mladá generácia sa často prikláňa k názorom, ktoré kritizujú a spochybňujú hodnoty a tradície spoločnosti, poukazuje na nedostatky a svoje postoje prezentuje radikálnejšie ako zvyšok spoločnosti. Porozumieť postojom detí a dospelávajúcich však neraz znamená naučiť sa vidieť veci inak...

Prečo mladých priťahujú radikálne a extrémne postoje a názory?

Dôvodov môže byť niekoľko, vysvetľuje ich vývinová aj sociálna psychológia a súvisia so špecifikami tohto vývinového obdobia aj s osobitosťami spoločenskej situácie, v ktorej mladí ľudia dospelávajú.

- a) **spoločnosť versus osobná identita** – jednou z vývinových úloh dospelávania je formovanie identity, pre ktoré je charakteristické experimentovanie, vymedzenie sa voči hodnotám rodičov, spoločnosti a pod. Postoje, ktoré sú v rozpore s hodnotami rodiny či školy, sú práve v tomto vývinovom období veľmi lákavé.

- b) **nedostatok citu spolupatričnosti a nenaplnená potreba niekam patriť** – deti a mladí ľudia často vyrastajú v neúplných rodinách, chýbajú im zážitky spoluzitia vo funkčných komunitách, mnohí v školských skupinách zažívajú izoláciu, odmietanie alebo šikanovanie. Preto môžu byť skupiny s radikálnymi alebo extrémistickými názormi pre mnohých mladých kompenzáciou nenaplnenej potreby „zapadnúť“.
- c) **éra informácií** - súčasná generácia dospelých, generácia nového milénia (často označovaná ako generácia Z, iGeneration, digitálne deti alebo App Generation) žije od raného detstva vo svete technológií. Vedia s nimi dobre narábať, pravidelne používajú Internet a sociálne médiá, digitálne technológie im sprostredkujú významnú časť informácií aj sociálnych kontaktov. Dostupnosť širokého spektra informácií môže byť pre túto generáciu výhodou ale aj ohrozením, pretože často nemajú dostatočné schopnosti tieto informácie kriticky prehodnocovať a triediť. Na druhú stranu je to generácia, ktorá vyrastala v čase ekonomickej recesie a politickej neistoty spojenej napr. s hrozbou terorizmu. Preto mnohí citlivo vnímajú spochybnenie národnej identity, ohrozenie ekonomickej stability a pod.

Byť radikálny = vývinová potreba?

Obdobie dospievania – puberty a adolescencie - je vo vývinovej psychológii vnímané ako obdobie druhého vzdoru (Vágnerová, 2001). Súvisí s formovaním identity, s procesom biologického a reprodukčného zrenia, aj so zmenami v myslení dospelých. Prejavuje sa snahou presadiť svoje názory, vymedziť si vlastné miesto vo vzťahu k rodine, rovesníkom, spoločnosti. Vekové ohraničenie obdobia dospievania je veľmi zložitá, na dolnej hranici pozorujeme akceleračný trend skoršieho nástupu biologického aj psychologického dospievania. Horná hranica prechodu do dospelosti sa naopak posúva do vyššieho veku. Prakticky sa teda obdobie dospievania prelína od veku druhého stupňa základnej školy až po obdobie vysokoškolského štúdia.

Erik H. Erikson obdobie adolescencie opísal ako štádium konfúzie identity. V každom vývinovom štádiu života človeka sa odohráva psychosociálna kríza. Psychosociálne krízy však nemajú negatívny charakter, sú naopak zdrojom rastu, posunu vpred. Kríza je bodom obratu, v tomto období sa zvyšuje potenciál jednotlivca aj jeho vulnerabilita, zraniteľnosť (Vágnerová, 2001). Proces hľadania vlastnej identity môže zahŕňať aj experimentovanie s alternatívnymi a/alebo radikálnymi názormi a životnými štýlmi.

James Marcia Eriksonovu teóriu rozšíril a rozlíšil štyri rôzne stavy identity dospelých, podľa toho, či prekonal krízu identity a či prijali určité záväzky dospelosti alebo nie:

- predčasne uzavretá identita – mladý človek má ustálený, pevný záväzok, ale dospel k nemu bez prežitia krízy identity, sebaanalýzy, voľby hodnôt. Záväzok je často výsledkom nekritického prijatia hodnôt autority (napr. rodičov).
- difúzia identity – mladý človek neprešiel krízou identity a nevytvoril si stabilný záväzok. Difúzia identity môže predstavovať konfliktné identifikácie voči viacerým hodnotám alebo osobám, tie sa môžu prejavovať napr. spoločensky neprijateľnými formami správania.
- psychosociálne moratórium – mladý človek prechádza krízou identity, skúma, hľadá, formuje svoje ciele, ale ešte nemá ustálený záväzok.
- dosiahnutá identita – mladý človek prešiel krízou identity, procesom sebaanalýzy a voľby hodnôt a má vybudovaný stabilný systém záväzkov (West, 2002).

Tab. 1 Prehľad stavov identity (J. Marcia)

		záväzok	
		☒	☐
kríza identity	☒	dosiahnutá identita	psychosociálne moratórium
	☐	predčasne uzavretá identita	difúzia identity

Jeffrey J. Arnett (2004) hovorí, že prijatie záväzkov dospelosti mnohí mladí ľudia v západnej spoločnosti odkladajú na neskôr, je to tzv. vynárajúca sa dospelosť, predĺžené dospievanie alebo stav medzi dospievaním a dospelosťou. Vo svojich dielach J. J. Arnett toto obdobie, cca medzi 20 – 25 rokov, opísal ako fázu intenzívnej exploračie, skúmania vlastnej identity, obdobie nestability a odkladania záväzkov dospelosti (napr. rodičovstva). Je to štádium, kedy je jednotlivец výrazne zameraný na seba, charakteristický je tiež zážitok bytia „medzi“ (feeling in-between). Ide o vek mnohých možností a príležitostí k experimentovaniu (napr. striedania rôznych zamestnaní či odborov štúdia). Časté však je aj rizikové správanie, ktoré sa môže prejavovať vo forme nadmerného užívania alkoholu, drog, rizikového sexuálneho správania, ale aj prejavovania radikálnych a extrémnych názorov a správania.

Kam vlastne patríme?

Už začiatkom minulého storočia *Alfréd Adler* zdôrazňoval, že jednou z dôležitých ľudských potrieb je potreba spolupatričnosti. Správanie jednotlivca je motivované potrebou niekam patriť, mať svoje miesto v skupine, súčasne však každý usiluje o tzv. zdravú nadradenosť (superioritu). Ak tieto dve potreby nie sú naplnené, rozvíja sa cit resp. komplex menejcennosti (inferiority). Deti a dospievajúci na takú situáciu reagujú hľadaním alternatívnych možností uspokojenia potreby „zapadnúť“.

Prirodzenou snahou všetkých ľudských bytostí je naplňovať svoje potreby, vrátane potrieb spolupatričnosti a lásky. K naplneniu týchto potrieb môže viesť konštruktívne správanie, ale aj správanie nevhodné, rušivé a neprispôsobivé. Každý jednotlivec má sklon k tomu, opakovať to správanie, ktoré prináša očakávané výsledky. Nevhodné správanie detí v rodine aj v škole je teda výsledkom chybných záverov a interpretácií sociálnych situácií. Je výsledkom súkromnej logiky, presvedčení o fungovaní v spoločnosti, do ktorej sa snaží dieťa či dospievajúci začleniť a získať zdravú nadradenosť. Nevhodné správanie je motivované potrebou niekam patriť, zapadnúť do skupiny, dieťa však nemá rozvinutú schopnosť vybrať si zodpovedné, vhodné správanie na dosiahnutie tohto cieľa (*Sokolová, 2015*).

Rudolf Dreikurs (*Dreikurs & Stoltz, 1964*) príčiny nevhodného správania vysvetlil v súlade s adlerovskou teóriou pomocou cieľov nevhodného správania. Pôvodne opísal štyri ciele nevhodného správania: získanie pozornosti, boj o moc, snaha o odplatu a tendencia vyhnúť sa neúspechu. Tento koncept prevzali viacerí autori a autorky a rozpracovali ich do podoby príručiek a vzdelávacích programov pre rodičov, učiteľov a učiteľky. *Frank X. Walton* (2008) štvoricu cieľov rozšíril aj o piaty cieľ – hľadanie rozptýlenia, ktorý je typický najmä pre dospievajúcich v súčasnej spoločnosti.

Najmä prvé tri chybné ciele nevhodného správania nám môžu pomôcť pochopiť, ako sa radikálne či extrémistické postoje a správanie mladých ľudí odvíjajú od interpretácie vlastnej sociálnej reality. Ak mladý človek subjektívne prežíva nedostatok prijatia a pozornosti okolia, môže siahnuť po kontroverzných symboloch či vyhláseniach. Nemusí sa ešte s nimi vnútorne stotožňovať, no môžu mu zabezpečiť pozornosť ostatných. Alternatívna ideológia alebo dobrodružstvo spojené s radikálnym a/alebo extrémnym správaním sú nástrojmi uspokojenia potreby získať pozornosť.

Ak dospievajúci nadobudne presvedčenie, že ho okolie ovláda, nedáva mu dostatok priestoru pre presadenie vlastných postojov a potrieb, môže sa domnievať, že zapadne len vtedy, keď sa nedá ovládať, resp. keď bude sám/sama ovládať iných. Vtedy môže inklinovať k skupinám, ktoré predstavujú moc a silu a súčasne mu ponúknu zážitok prijatia a spolupatričnosti. Alebo siaha po symboloch moci, akými sú zbrane, kult maskulinity, militantné symboly, uniformy a pod.

Zážitok poníženia, nedostatku pozitívnych emócií a odmietania vedie u detí a mladých ľudí k chybnému cieľu odplatiť sa. Táto odplata má podobu psychického alebo fyzického násillia, ktoré často môže byť aj na rasovom, etnickom, ekonomickom alebo politickom základe. T. Olsen (in *Kaspian, nedat.*) označuje jednotlivcov, ktorých by sme zaradili do tejto skupiny ako „sociálne frustrovaných“. Ich domáce prostredie je často problematické, majú traumatizujúce skúsenosti nielen z rodiny ale aj zo širšieho sociálneho prostredia. Radikálna či extrémistická skupina im poskytuje prijatie, ale tiež priestor pre naplnenie chybného cieľa odplaty voči spoločnosti alebo jednotlivcom.

Tab. 2 Chybné ciele nevhodného správania (R. Dreikurs)

CIEĽ NEVHODNÉHO SPRÁVANIA	Správanie dieťaťa/adolescenta	Čo si dieťa/adolescent myslí, Prečo sa nevhodne správa?
 POZORNOSŤ	vyrušovanie predvádzanie sa šaškovanie hlučnosť používanie vulgarizmov používanie symbolov a narážok, ktoré vzbudzujú pozornosť	Nevšímajú si ma! Chce, aby sa ním ostatní zaoberali a venovali mu osobitnú pozornosť. Verí, že zapadne medzi ostatných len vtedy, keď si ho všimnú, že je dôležité len vtedy, keď sa ním ostatní zaoberajú.
 BOJ O MOC	odporovanie odvrávanie výbuchy hnevu pasívny odpor príslušnosť k skupinám, ktoré reprezentujú nadradenosť, moc	Ovládajú ma! Chce mať „navrch“. Byť pánom situácie. Verí, že svoje miesto medzi ostatnými si obháji len vtedy, keď bude mať veci „pod palcom“ a nikto ho nebude ovládať.
 ODPLATA	fyzický alebo verbálny útok ponižovanie nadávky poškozovanie majetku ubližovanie slabším aj na rasovom, etnickom, ekonomickom podklade	Ublížujú mi! Chce sa odplatiť okoliu za subjektívne vnímané krivdy. Verí, že všetci sú proti nemu, že ho nemajú radi a ubližujú mu. Číti sa zranené, a preto chce, aby trpeli aj ostatní.

Aká je úloha školy?

Podľa rôznych dokumentov by škola mala formovať postoje detí, rozvíjať ich zručnosti, reorientovať chybné ciele správania, rozvíjať kritické myslenie a ponúkať alternatívne voľby správania. V praxi však často narážame na to, že sa školám nedarí tieto ciele naplniť podľa očakávaní.

K najčastejším bariéram podľa nášho názoru patrí všeobecne negatívne ladená komunikácia v škole: pravidlá sú obvykle formulované ako zákazy, v snahe formovať postoje žiakov a žiačok sa zameriavame na negatívne príklady, zastrašovanie a pod. Pôsobenie na postoje detí a dospievajúcich je orientované najmä na kognitívnu zložku, ponúkame im poznatky a vedomosti, menej však pracujeme s afektívnou a konatívnu zložkou postoja, teda s ich citmi a konkrétnym správaním.

Ako sme naznačili vyššie, radikálne a extrémistické postoje mladých ľudí sú často nevhodnou formou uspokojovania legitímnych potrieb. Preto by sme mali na úrovni výchovy a prevencie pôsobiť najmä na afektívnu a konatívnu zložku postojov detí a dospievajúcich. Ponúkať im také aktivity a zážitky, ktoré im umožnia reflektovať prežívané emócie a súčasne v bezpečnom prostredí trénovať nové spôsoby správania.

Čo sa nám osvedčilo v praxi:

Pre potreby školskej praxe sme spolu s kolegyňami vytvorili a overili súbor aktivít osobnostného a sociálneho rozvoja detí a dospievajúcich, ktoré sú zamerané práve na afektívnu oblasť, rozvoj kritického myslenia, sociálneho vnímania, sebazoznania a konkrétnych sociálnych zručností. Aktivity boli publikované ako elektronická metodická príručka pod názvom *Psychológia zážitkom*. Príručka je určená učiteľom a učiteľkám nižšieho a vyššieho sekundárneho vzdelávania pre výučbu psychológie, sociálno-psychologického tréningu a tém osobnostného a sociálneho rozvoja, ako i mnohých ďalších prierezových tém. Obsahuje originálne metodické námety, hry, cvičenia, dotazníky, testy ale aj podnety obrazového či filmového charakteru. Na 521 stranách možno nájsť viac ako 134 techník a cvičení, ktorých realizácia by trvala 4850 minút, t. j. viac ako 107 vyučovacích hodín. Metodické postupy sú

zamerané na rozvíjanie rôznych druhov kompetencií potrebných pre efektívne fungovanie nielen v školskom, ale aj pracovnom, rodinnom a partnerskom prostredí.

Konkrétne príklady aktivít z príručky Psychológia zážitkom k téme seminára:

Zážitkový blok: Poznávanie iných

Hlavné a čiastkové ciele zážitkového bloku: Hlavným cieľom bloku je porozumieť mechanizmom využívaným pri posudzovaní iných a reflexia možných chýb vyskytujúcich sa najmä pri prvom kontakte. Techniky bloku vedú tiež k rozvíjaniu sebapoznania i poznania iných, narušeniu stereotypnosti v myslení či rozvoju tolerancie a citlivosti voči inakosti.

Priblíženie obsahového zamerania: Každodenne prichádzame do kontaktu s inými, pracujeme a spolupracujeme, hľadáme riešenia vzniknutých ťažkostí, zdieľame s nimi naše zážitky, myšlienky, spomienky. V rámci týchto interakcií si o inom človeku či skupine ľudí vytvárame dojmy, ktoré ovplyvňujú naše správanie a prežívanie. V procese utvárania dojmu o druhom zohráva svoju úlohu mnoho faktorov. Ich spoznaním možno odhaliť niektoré z chýb, ktoré robíme. A možno prestaneme ľudí kategorizovať či pri ich posudzovaní používať stereotypy.

Vhodné aktivity: (Ne)posudzuj knihu podľa obalu, Ja ako d'alekohľad

Zážitkový blok: Národná a etnická rozmanitosť

Hlavné a čiastkové ciele zážitkového bloku: Hlavným cieľom bloku je rozvíjať akceptáciu, toleranciu a rešpekt voči rozmanitosti jednotlivých krajín, národov a etník. Ďalším zámerom je prehĺbiť poznanie a reflexiu vlastného stereotypného vnímania a vnímania iných a vyhodnotiť ich dôsledky, uvedomiť si vlastnú identitu a rešpektovať identitu iných či akceptovať iné spôsoby myslenia a vnímania.

Priblíženie obsahového zamerania: V ostatných desaťročiach zaznamenávame nárast prepájania medzi jednotlivými krajinami a národmi v rôznych oblastiach – v ekonomike, komunikácii či kultúre. Tento proces so sebou prináša znižovanie kultúrnych rozdielov a podľa niektorých i vznik tzv. svetovej kultúry stierajúcej hranice, miestne tradície či regionálne rozdiely. V mnohých krajinách je však naopak spájaný s nestabilitou spôsobenou prehlbovaním kultúrnych, národných či etnických rozdielov, s vlnami prisťahovalectva, nepokojmi či prehlbovaním konzervativizmu. Práve v tejto situácii je potrebné rozvíjať schopnosť pohybovať sa prostredím rôznych krajín, kultúr a skupín ľudí s rešpektom a akceptáciou ich rovnocennosti.

Vhodné aktivity: Typickosť krajín I., Typickosť krajín II., Ak mi povieš svoje meno, name, Name...

Zážitkový blok: Rozmanitosť životných štýlov

Hlavný cieľ a čiastkové ciele: Rozvíjať schopnosť identifikovať jednotlivé subkultúry a kontrakultúry v spoločnosti, prehĺbiť poznanie o nich; rozvíjať schopnosť rozlíšiť patologické a nebezpečné prejavy niektorých subkultúrnych skupín. Zoznámiť sa s pozitívnymi príkladmi súčasných subkultúr, ktorých činnosť má pozitívny dopad na životné prostredie, či trvalo udržateľný rozvoj a medzil'udské vzťahy.

Priblíženie obsahového zamerania: Subkultúra je definovaná ako časť dominantnej kultúry, od ktorej sa odlišuje, prípadne sa stavia do opozície – v prípade kontrakultúry. Subkultúru tvorí väčšinou skupina mladých ľudí, ktorá je charakteristická určitými znakmi (štýl oblečenia, symboly, ideové heslá, hodnoty, vzťahy, správanie). Príčinou vytvárania subkultúr mládeže sú spoločenské normy. Subkultúru môžeme teda vymedziť a pochopiť iba v porovnaní s hodnotami, správaním a životným štýlom dominantnej kultúry, ktorej súčasťou je daná subkultúra. Mladí ľudia si v subkultúre vytvárajú postoje, hodnoty a vzťahy k okolitému svetu, ale aj k sebe samému.

Vhodné aktivity: Spoznajte subkultúry, Na čo si dať pozor

Zážitkový blok: Náboženská rozmanitosť

Hlavné a čiastkové ciele zážitkového bloku: Hlavným cieľom bloku je rozvíjanie náboženskej tolerancie a akceptovanie rozdielnosti v tradíciách a zvykoch. Pri jeho splnení sa blok zameriava na odhalenie rozdielov a podobností v chápaní pojmov ako viera, náboženstvo, religiozita, spoznanie kľúčových svetových náboženstiev a ich zastúpenia vo svete i na Slovensku, ale i na podporu akceptácie rôznych názorov a prístupov k životu či schopnosť spolupracovať s príslušníkmi iných skupín.

Priblíženie obsahového zamerania: Náboženstvo možno chápať ako pojem zastrešujúci veľmi rozmanité spôsoby správania a prežívania vychádzajúce z istých tradícií, symbolov či predstáv. Každé má svoje rituály, posvätné miesta a predmety, modlitby, predstavy o svete a mieste človeka v ňom, o životnom štýle a pravidlách, ktoré by mali fungovať. To je to, čo ich spája, v čom sa podobajú. Práve kvôli vnímanej náboženskej rozdielnosti sa viedlo a vedie mnoho vojen a sporov. Od konca minulého storočia však prevládajú snahy hľadať to, čo jednotlivé náboženstvá spája, nie rozdeľuje, no učiť sa akceptovať aj možné rozdiely.

Vhodné aktivity: Keď sa povie náboženstvo, Náboženstvá u nás a vo svete, Religiozita, Univerzálne hodnoty

Záverom

Spoločenský a technologický vývoj prináša do našich životov aj do našich škôl stále nové témy a otázky. Nie je zrejme v našich silách nájsť na všetky adekvátne odpovede a riešenia. Aj preto by sme mali deti a dospievajúcich učiť najmä flexibilne reagovať, kriticky myslieť a nepodliehať stereotypom v nazeraní na rôzne spoločenské problémy. Alebo inými slovami: nastal čas zmeniť uhol pohľadu...

Použitá literatúra:

ADLER, A. (2011). *The Education of Children*. Gutenberg Publishers.

ARNETT, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from Late Teens through the Twenties*. Oxford: Oxford University Press.

DREIKURS, R. & STOLTZ, V. (1964). *Children the Challenge*. Hawthorn Books.

KASPIAN (nedat.). Extrémizmus a radikalizmus mládeže: škandinávské skúsenosti. Dostupné online: <http://kaspian.sk/wp-content/uploads/2016/05/Extremismandradicalisation.pdf>

LEMEŠOVÁ, M. a kol. (2014). *Psychológia zážitkom: metodická príručka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

SOKOLOVÁ, L. (2015). *Čo ma čaká v škole? Adlerovská psychológia v školskej praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

UŠIAK, J. & NEČAS, P. (2010). Prejavy radikalizmu a extrémizmu v Slovenskej republike. In *Politické vedy*, č. 4, 2010, s. 84-99.

VÁGNEROVÁ, M. (2000). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.

WALTON, F. X. (2008). *Ako porozumieť deťom a adolescentom*. Nové Zámky: Psychoprof.

WEST, K. G. (2002). *Dobrodružství psychického vývoje*. Praha: Portál.